

De stad is neutraal

dr. M.F.J. Houben – luitenant-kolonel der mariniers*

In nagenoeg alle toekomstverkenningen, scenarioplanningen, visiedocumenten et cetera die binnen de defensiegemeenschap worden gepubliceerd, is verstedelijking een relevant thema. In de meeste gevallen ontbreekt echter een goede appreciatie van wat die verstedelijking nu voor gevolgen heeft voor het militaire optreden. Om mijn eigen nieuwsgierigheid te bevredigen ben ik thematisch gaan lezen, maar heb daarbij ander bronnenmateriaal gekozen dan gebruikelijk is. In plaats van uit te gaan van de operationele evaluaties van de slag in Grozny, Fallujah, Sadr City en dergelijke, ben ik te rade gegaan bij vooraanstaande architecten zoals Rem Koolhaas, Deyan Sudjic en anderen die het stedelijke landschap door hun visie op menselijke en sociale ordening beïnvloeden en vormgeven. Ook heb ik getracht inzicht te verwerven in de sociale dynamiek aan de onderkant: de verstedelijking van het niet geplande deel van de stad, de *slums* en sloppenwijken. Het is een aardige exercitie geworden, waarvan ik de uitkomsten graag met u deel.

Verstedelijking

Waarom trekken mensen naar de stad? Mensen migreren van het platteland naar de stad omdat de stad een symbool is voor kansen en rijkdom. In de stad worden fortuinen verdiend en is sociale mobiliteit mogelijk. Bedrijven genereren banen en kapitaal en zijn meestal in verstedelijkt gebied gevestigd. Toerisme en bedrijven trekken buitenlands kapitaal aan en vormen het loket waar dat geld binnenkomt. In de stad zijn de voorzieningen doorgaans beter en er zijn ook gespecialiseerde diensten beschikbaar. Kortom: de economische impuls is doorslaggevend en drijft mensen naar de stad. Wat betreft verstedelijking bestaan er wereldwijd grote verschillen. Zo is West-Europa sterk verstedelijkt, maar de verstedelijking is beperkt.

Niger bijvoorbeeld is niet zo sterk verstedelijkt, maar de trek naar de stad ligt daar een stuk hoger. Verstedelijking vindt vooral plaats in Azië, Afrika en Latijns Amerika. De gevolgen van de snelle verstedelijking van de wereldbevolking zijn beschreven in het hoofdstuk 'Herzieningen' van het VN-rapport *World Urbanization Prospects* uit 2005. In 2008 zijn we een psychologische drempel overgegaan, want de helft van de wereldbevolking woont nu in de stad. Daarmee is het *urban millenium* begonnen. Dit percentage stijgt waarschijnlijk nog tot 60 procent in 2030, wanneer 4,9 miljard mensen in een verstedelijkt gebied zullen wonen en werken.

Veranderende vormen van verstedelijking

Het belangrijkste klassenverschil is niet het verschil tussen rijk en arm, arbeid en kapitaal of buitenlandse en nationale belangen. Het grootste, meest ingrijpende verschil bestaat tussen stad en platteland, tussen de stedelijke en rurale klasse. De stad is uitgesproken, georganiseerd en machtig, het platteland is arm en nagenoeg kansloos. Koolhaas schetst de trend 'S, M, L, XL': gebouwen werden steeds groter, met als *XXL-Überklasse* de wolkenkrabber. Een belangrijk ecologisch effect van een concentratie XL-gebouwen is dat steden warmer zijn dan het omliggende landschap. Gemiddeld is dat zo'n 1 tot 6 graden. Dit komt doordat asfalt en gebouwen overdag de hitte absorberen en 's avonds weer afgeven. Hierdoor is het in de stad zowel gedurende de dag als de nacht warmer dan in de omgeving. De literatuur spreekt van een *urban heat island*. Voorts heeft verstedelijking ernstige negatieve effecten op de volksgezondheid en het milieu. Dat is mede het gevolg van de combinatie van industrie- en woongebieden, wat de luchtverontreiniging sterk doet toenemen.

Littoral slums en urban chaos

Omdat het leven op het platteland doorgaans hard en onvoorspelbaar is, is het voor veel

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van kolonel (KL) Frans Matser en luitenant-kolonel der mariniers Marc Houben.

mensen aantrekkelijk een kans te wagen en een bestaan in de stad op te bouwen om zo genoeg geld te verdienen om naar huis te kunnen sturen. Veel steden groeien sneller dan planners plannen. Dat wil zeggen: er is een deel van de stad dat gepland is en stedelijke voorzieningen heeft, maar een groot deel van de stad is niet of nauwelijks gepland en breidt zich 'organisch' uit, zonder enige vorm van structurele voorzieningen zoals riolering en schoon drinkwater. Het gevolg is urban chaos. Drie miljard mensen, ook wel *The other 3 billion* (O3b) genoemd, wonen in dergelijke condities, in niet-geplande stadsdelen met zeer nauwe straatjes waar geen ambulance of brandweerwagen kan komen. Dergelijke 'informele nederzettingen' zijn het meest kwetsbaar voor ongelukken en rampen zoals aardverschuivingen, aardbevingen en tropische stormen. Vaak is ook brand een serieus probleem. De meeste bewoners houden zich in leven door te participeren in de informele economie, zoals het verwerken van afval en de handel in wat bruikbaar is, of met straatverkoop, drugshandel of prostitutie. Het is niet verwonderlijk dat de grootste slums zich aan de kust en in de *belt of instability* bevinden.¹

Gevolgen voor militair optreden

Ik kom tot drie conclusies. De eerste is dat steden strategisch belangrijk zijn, maar ook strategisch kwetsbaar. De enorme concentratie van mensen, macht, middelen en informatie maakt ze tot de *heartlands* van de wereld, onvermijdbare *centers of gravity*. Maar tegelijkertijd zijn ze kwetsbaar voor industriële rampen, vervuiling, ziekten en pandemieën. Tekorten aan (schoon) drinkwater en voedsel en dergelijke leiden al na korte tijd tot een catastrofe.

De tweede conclusie is dat met name het verstedelijkt kustgebied (*urban littoral*) van strategisch belang is. Hier woont niet alleen het grootste deel van de mensheid, maar hier is ook het meeste kapitaal, politieke macht en informatie geconcentreerd. Juist in de kuststrook, de nexus van land en water, bevinden zich de aan- en doorvoerhavens, vindt veel olie- en gaswinning plaats en is er zeetransport en visserij. De kuststrook kent kortom een grote diversiteit aan economische activiteiten die de welvaart van een land schragen. Men kan hier Halford

Mackinder parafraseren die in de 19de eeuw constateerde: 'He who controls the heartland, controls the World Island, controls the world'. Ik ben van mening dat het verstedelijkt kustgebied de heartlands van de 21ste eeuw vormen. De partij die er in slaagt om op adequate wijze invloed uit te oefenen in die urban littorals en daar strategisch effect sorteert, is daarmee zelf een speler van strategisch belang.

De derde conclusie is wellicht de belangrijkste: de stad is een geheel eigen operatieterrein, met eigen spelregels en wetten. De stedelijke omgeving laat zich in operationele zin niet eenduidig positief of negatief kwalificeren. De stad kan zich tegen je keren en je ten onder doen gaan, maar de stad kan je ook beschermen en laten leven. De stad is met andere woorden neutraal.

Daar waar de traditionele militaire opvatting ten aanzien van steden negatief is, en de beste optie is om steden vooral te mijden, dringt het beeld zich op dat 'de stad' als zodanig, als afgebakende entiteit, niet (meer) bestaat. Steden als Los Angeles, New Delhi, Mexico City en Caïro zijn *100 mile cities*, enorme agglomeraties die deels gepland zijn en stedelijke infrastructuur hebben en deels niet gepland (organisch) gegroeid zijn.² Dergelijke verstedelijkte gebieden vormen naast de traditionele indeling van land, zee en lucht hun eigen operationeel medium met hun eigen, specifieke wetmatigheden. Zo is de sociale infrastructuur interessant: bendevoorming vindt nagenoeg overal plaats. En dergelijke stadsbendes zijn, met name in Zuid-Amerika, buitengewoon goed bewapend en vormen de kern van wat gemakkelijk een stadsguerilla kan worden.

Het modelleren van onze training en trainingsfaciliteiten op een westers suburbia helpt ons niet de 21ste eeuw door. Gestructureerd nadenken over specifieke urban-effecten en de wijze waarop deze gerealiseerd kunnen worden, is een eerste aanzet voor het op een andere leest schoeien van onze filosofie voor het militair optreden in verstedelijkt gebied. ■

1 Bronnen hiervoor zijn onder meer: UN Habitat, *The Challenge of Slums. Global Report on Human Settlements*; en Mike Davis, *Planet of Slums*.

2 Zie: Deyan Sudjic, *The 100 Mile City*.